

УДК 37.016

Н.М. Носовець

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
В ШКОЛАХ УКРАЇНИ (1918 – 1991 РОКИ)**

Статтю присвячено висвітленню питань організації навчального предмету "Трудове навчання" у загальноосвітніх школах України в 1918-1991 роках. У ній зроблено спробу виявити причини занедбання цього предмету в одні періоди та стрімкого розвитку в інші.

Ключові слова: *трудове навчання, праця, навчальний предмет, навчальний план, навчальна програма, виробниче навчання, профільне навчання.*

Актуальність проблеми. На основі Конституції України згідно законів України "Про освіту" та "Про вищу освіту" у державі визначено основні пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, розпочато практичне реформування галузі у відповідності до "Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті". Водночас потребує оновлення та модернізації зміст освіти відповідно до національних досягнень новітніх науково-інформаційних технологій. На даному етапі найбільш занедбаною в системі освіти є галузь "Технології".

У цій ситуації слід звернути увагу на те, що як у вітчизняній, так і світовій педагогічній науці протягом останнього десятиліття здійснено багато новаторських впроваджень, спрямованих на вдосконалення техніко-технологічної підготовки учнів і відповідно до цього забезпечення підготовки педагогічних кадрів (А. Вихрущ, В. Гусев, Й. Гушулей, А. Дьомін, М. Жиделев, В. Ледньов, В. Мадзігон, В. Сидоренко, М. Скаткін, Г. Терещук, Д. Тхоржевський, П. Яковишин).

Аналіз історичного досвіду навчання дівчат і хлопців предмету "Трудове навчання" доводить, що ця проблема була актуальною в педагогіці на всіх етапах становлення й розвитку середньої освіти (Носовець Н.М., 2010).

Мета даної статті – проаналізувати, як було організовано трудове навчання в школах України радянського періоду, виявити спільне та відмінне в трудовій підготовці хлопців і дівчат ХХ ст.

До визнання виключно важливої ролі праці у формуванні особистості людство прийшло дуже давно: на рубежі XVII – XVIII ст. англійський економіст Д. Беллерс вказав на необхідність поєднання навчання з продуктивною та розумовою працею дитини, організації виховання дітей на основі праці. У XIX ст. І. Песталоцці, Р.Оуен, К.Д. Ушинський та інші педагоги обґрунтовано довели, що без залучення вихованців до праці очікувати позитивних результатів у вихованні марно. На основі цього положення в ХХ ст. Г. Кершенштейнер, Д. Дьйої, П.П. Блонський, С.Т. Шацький та інші розробили і продемонстрували на практиці великі виховні можливості ремісничої, побутової й висококомеханізованої індустріальної праці. Класик російського трудового навчання К.Ю.Цируль виступав за введення ручної праці в навчальний процес класичної гімназії, тому що вона "задовольняє прагнення в дітях до діяльності й творчості, розвиває волю, зовнішні почуття, вправляє фізичні сили й руки, вчить любити й поважати будь-яку практичну справу", школа при цьому "як і при викладанні всіх інших предметів, ... з заняттям ручною працею об'єднує суто виховні, педагогічні цілі".

Історія існування шкільного предмета "Трудове навчання" складна, цікава й повчальна. Була пора становлення, досягнень, стрімкого розвитку та існували часи занепаду, зневаги, забуття. Незважаючи на всі негаразди, предмет посів своє місце в сучасному освітньому просторі.

Свій початок навчальний предмет бере з 1866 року, коли ручна праця була включена в усі початкові школи і учительські семінарії Фінляндії в якості обов'язкового. Протягом другої половини XIX століття трудове навчання поступово стає обов'язковим предметом загальноосвітніх шкіл майже всього світу, у тому числі з 1884 року ручна праця починає вводитися і в Росії.

Після перемоги Жовтневої революції 1917 року суттєво змінились цілі й задачі виховання молодого покоління, змісту освіти й виховання, методи навчально-виховної роботи. Відповідно перетворилися і науково-педагогічні основи навчання і виховання школярів. З першого року виникнення радянської школи (1918 р.) трудове навчання було включено в навчальний план, і вже в наступному році з'являється "Приблизна програма ручної праці". У ній застосовуються ідеї розвиваючого значення ручної праці, зазначена потреба відокремлення від ремісничого навчання, передбачене виготовлення виробів і ознайомлення з технологіями.

Для початкового періоду розвитку радянської педагогіки і школи (1918 – 1930 рр.) характерна розробка фундаментальних основ політехнізму як домінуючого принципу соціалістичної школи, що націлена на гармонійну підготовку вихованців до виконання різноманітних суспільних функцій. Громадянська війна та іноземна інтервенція негативно вплинули на життя підростаючого покоління. У країні з'явилися мільйони безпритульних дітей, турботу про яких взяла на себе держава. На початку 1919 року виник особливий тип середньої школи – робітничий факультет, що був призначений на перших порах для підвищення технічної кваліфікації робочих, а потім спрямований на підготовку робочих і селян до вступу у вищі навчальні заклади. У школах з'явилися майстерні ремісничого типу, для дівчат організовувались пошивні майстерні, у школах сільського типу учні займалися роботою на пришкільних ділянках. У програмах шкіл I і II ступенів ручна праця була обов'язковою (2 години на тиждень). У навчальному плані єдиної трудової школи Наркомпроса 1920 р. – вже по 3 години на тиждень [6].

В 1921 р. були створені нові "Програми єдиної 7-річної школи". Навчальний план був максимально наповнений кращими відомостями (економічними, історико-географічними, природничими, ідеологічними).

Наприкінці 20-х – початку 30-х років у зв'язку зі зміною керівництва Наркомпроса почався перегляд змісту й методів роботи школи. В. Н. Шульгін і М. В. Крупенина виступили за злиття школи з виробництвом (школа повинна була виконувати функції організації й планування цього процесу на основі методу проектів). Однак ці експерименти негативно позначилися на освітній підготовці учнів. В 1931 році була прийнята Постанова ЦК ВКП(б) "Про початкову й середню школу", що жорстко регламентувало діяльність школи на десятки років і практично скасувало всі демократичні досягнення школи. Школа орієнтувалася на підготовку учнів до вступу в середні спеціальні й вищі навчальні заклади. В той же час саме з 1931 року школа почала приділяти більше уваги проблемам трудового і політехнічного навчання. Саме завдяки закріпленню шкіл за підприємствами покращилась матеріальна база навчальних закладів, збільшилась кількість робочих кімнат і майстерень. Наприклад, станом на 1933 р. в 70 % міських шкіл було створено по 2 майстерні. Для дівчат це були швейні, картонажні майстерні. Програми з трудового навчання були перероблені, учні середньої школи повинні були оволодіти основними інструментами й отримати навички обробки різних матеріалів (хлопці – деревини і металу, дівчата – тканини і пряжі), але кількість часів на трудове навчання було скорочено. Якщо на працю згідно навчального плану 1932 р. відводилось 1500 годин, 1934 р. – 1176 годин, то згідно навчального плану 1935 р. цей предмет вивчався тільки протягом 672 годин [5]. На думку дослідника проблем трудового навчання В.В.Серікова, 1918 – 1931 рр. можуть бути представлені як період конфронтації ідей "інтелектуалізму" (абсолютизація науково-предметного навчання) і "практицизму" (підготовка до праці на основі безпосередньо процесів праці, причому домінувала в основному друга концепція).

У наступні роки предмет розвивається: пишуться нові програми, визначаються завдання й напрямки його втілення в загальноосвітню школу, але рішення поставлених завдань ускладнюється нестачею кваліфікованих учителів, нестачею необхідного устаткування й матеріалів.

В 1937 році, незважаючи на протести безлічі педагогів, Наркомпрос скасував трудове навчання як самостійний предмет (за рахунок цього планувалось зменшити перевантаження школярів та скоротити навчальний рік). Подібна однобічна орієнтація школи позначилася до середини 50-х років, коли випускники школи, що не вступили у вищі навчальні заклади, фактично не були підготовленими до роботи на виробництві.

Велика Вітчизняна війна також вплинула на освіту. Перш за все, в бік обмеження матеріальних, фінансових і кадрових ресурсів. Учні в роки війни були включені в виробництво, самообслуговування шкіл, а з 1943 року в школах викладалась військова справа як окремий предмет. Саме цей факт визначив введення роздільного навчання для хлопців і дівчат, але не в усіх школах, а приблизно в 25 % [4]. Перехід до загальної середньої освіти гостро виявив проблему трудового навчання в загальноосвітній школі. Окрім підготовки своїх випускників до продовження освіти, школа перейшла до навчання їх виробничим професіям. В 1954-1955 рр. для учнів 1-5 класів загальноосвітніх шкіл була введена праця як предмет обов'язкового шкільного навчання. З 1955-1956 рр. стали впроваджуватися програми з трудового навчання для всіх класів середньої школи. В цей же період розпочалась організація в школах майстерень і робочих кімнат. Проблема була в тому, що не вистачало обладнання і кваліфікованих кадрів: інструкторів і вчителів праці.

В 1958 році був прийнятий "Закон про зміцнення зв'язку школи з життям". В його основі лежав принцип з'єднання навчання із продуктивною працею, а головним завданням школи знову оголошувалися підготовка до суспільно корисної праці, підвищення рівня політехнічного утворення. Середня школа ставала

11-річною, одержавши назву загальноосвітньої трудової політехнічної. Старший щабель навчання (9-11-ї класи) був професіоналізованим, школярі включались в планомірну і систематичну роботу на виробництві. Праця учнів оплачувалась в половинному розмірі. В той же час погано велась профорієнтаційна робота в школах. Станом на 1962-1963 рр. багато шкіл мали весь цикл виробничого навчання. В комплексі всі ці проблеми привели до прагнення батьків, працівників народної освіти відмовитись від широкого введення трудового навчання в школі.

В другій половині 60-х років стало зрозуміло, що реформа зазнала невдачі, але в цілому система утворення продовжувала розвиватися в руслі трудової школи. Період 60-70-тих рр. характеризується інтенсивною розробкою дидактичних основ теоретичного навчання, проблемного і програмованого методів, що в значній мірі випереджало розвиток теорії та практики поєднання навчання з виробничою працею. Суттєво нових досліджень і перетворень практики трудового навчання і виховання не проводилось. В навчальний план загальноосвітніх шкіл було включено "Трудове навчання" – 2 години на тиждень [5].

Нові програми з трудового навчання орієнтували школу на те, щоб сформувати в учнів інтерес до певної сфери професійної діяльності та підвести їх до оволодіння конкретної професії. Навчання дівчат і хлопців було роздільним і здійснювалось в шкільних майстернях, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, в навчальних цехах на виробництвах, в учнівських виробничих бригадах тощо. В школах на той час була створена непогана навчально-матеріальна база трудового навчання.

В 1973-1974 навчальному році було введено нові програми з трудового навчання, що сприяли посиленню його політехнічної й суспільно-корисної спрямованості, укріпленню зв'язку трудового виховання з загальноосвітньою підготовкою учнів, забезпечували велику систематичність трудового навчання, відповідність його віковим особливостям учнів.

У ході шкільної реформи 1984 року знову була розпочата спроба синтезу загальноосвітньої школи із професійною школою. Програма була спрямована на здійснення тісного взаємозв'язку вивчення основ наук з безпосередньою участю школярів у виробничих процесах. Тижневе навантаження предмета складало 3 години. Реформа 1984 року теж виявилась безперспективною.

В 90-і роки склалася концепція політехнічної трудової школи, що забезпечує теоретичну і практичну допрофесійну підготовку учнів. Серед найважливіших елементів цієї системи можна перелічити наступні: ручна праця на початковому і середньому рівнях навчання, різні види продуктивної праці на середньому і старшому рівнях, формування політехнічних знань, широке застосування активних методів навчання.

Нове змістове наповнення трудового навчання передбачає більш глибоке ознайомлення учнів з сучасними досягненнями техніки й технологій. І тому було розглянуто питання про зміну назви цього навчального предмета у відповідності до структурних компонентів освітньої галузі "Технології", яка передбачена базовим навчальним планом загальноосвітніх закладів, що набув чинності з 2001-2002 навчального року.

Трудове навчання за змістом є багатоваріантним. Це викликано тим, що тут, крім загальноприйнятих вимог до навчального предмета, доводиться враховувати ставь учнів, виробниче оточення школи та регіональні трудові традиції. У зв'язку з цим розрізняють загальношкільні та предметні завдання трудового навчання. До загальношкільних належать завдання, які розв'язуються трудовим навчанням як елементом системи загальної освіти, тобто спільно з іншими навчальними предметами (політехнічна освіта, трудове навчання, поєднання навчання з продуктивною працею та формування творчого становлення до неї). Розв'язання завдань предмета пов'язане з формуванням знань, умінь та навичок.

Таким чином, в умовах створення в країні різних форм власності, поглиблення спеціалізації виробництва й послуг, розвиток інтеграції всіх соціальних інститутів в світовий простір і загострення конкурентної боротьби за ринок праці посилюється необхідність на науковій основі озброювати молоде покоління системою технологічних, технічних, економічних, естетичних, екологічних знань і умінь, розвивати у них мотиваційні здібності та здібності до творчої самореалізації у сфері праці, до практичного забезпечення особистої життєдіяльності.

N.M. Nosovets

THE BASIC TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF LABOUR TRAINING AT SCHOOLS OF UKRAINE (1918 – 1991)

In article questions of the organisation of a subject "Labour training" at comprehensive schools of Ukraine in 1918-1991 are considered. In it attempt to define the reason of neglect of this subject during one periods and prompt development in others is made.

Key words: labour training, work, a subject, the curriculum, educational program, industrial study, profile training.

Література

1. Джуринский А.Н. История образования и педагогической мысли: Учеб. для студ. высш. учеб. завед. – М.: Из-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. – 230 с.

2. Корець М.С. Теорія і практика науково-технічної підготовки вчителів трудового навчання і технологій виробництва: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / [Текст] / М.С. Корець – К., 2002. – 50 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. – Х.: Видав.гр. "Основа", 2004. – Ч.1. – 144 с.
4. Слюсаренко Н.В. Інноваційні процеси в трудовій підготовці дівчат у загальноосвітніх школах України другої половини ХХ ст. // Інноваційні технології в освіті: Матеріали ІІІ міжнародної науч.-практ. Конференції. – Симферополь: Типограф. ЧП Володченко В.С., 2006. – С. 143-148.
5. Слюсаренко Н.В. Трудове навчання: витоки, етапи становлення // Печатное слово. – 2004. – № 1/6. – С. 65-67.
6. Шевелев А.Н. Отечественная школа: история и современные проблемы. – М.: Педагогика, 1998. – 186 с.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2010 р.

